

יעקב לויפר

אוצר הספרים של ה'בית יוסף'

מרן רבי יוסף קארו, היה מגדולי ישראל שהחזיקו אוצר ספרים אדיר בביתם, ובאמצעותו שלט בכל מכמני התורה. ההתחקות אחרי הספרים, או מהדורות הספרים, שהובאו ביתה יוסף – מעניינת מאוד, ומפענחת תעלומות ותמיהות בדברי רבינו, על כך – במאמר שלפניכם

מרן רבי יוסף קארו, הידוע בכינויו 'המחבר', זכה בזכות נדירה ביותר: חיבוריו 'בית יוסף' ו'שולחן ערוך' הפכו להיות אבן השתיה של משפט ההלכה בעם ישראל. תעיד על כך במיוחד העובדה שהוא היחיד מכל מחברי הספרים הנקרא בשם 'המחבר' סתם – והכל יודעים למי הכוונה. ואכן, מפעל אדירים כמו מפעלו של מרן הב"י – שנעשה על ידי איש אחד – הוא דבר בלתי נתפס בשכל. העובדה שחיבוריו 'בית יוסף' ו'שולחן ערוך' נתקבלו עוד בחייו ללא עוררין, מראה שמן השמים הסכימו על ידו, כעין מה שהסכימו בזמנו על ידו של רבינו הקדוש עורך המשנה. וכדברי מגיד המישרים של מרן: "האי הוא ריש מתיבתא רבא דארץ ישראל, פסקנא רבא דארץ ישראל, מחברא רבא דארץ ישראל, יוסף המכונה קארו, דמלך מלכי המלכים חפץ ביקרו".

גדולי ישראל חפצו תמיד בספרים רבים ככל האפשר כדי לשלוט בכל מכמני ים התלמוד, אלו שידם השיגה הקימו להם ספריות שהיו לשם ולתפארת, או שנדדו למקומות בהם היו ספרים רבים, כמו הפרי מגדים שישב בביתו של הגביר ר' דניאל יפה כדי ליהנות משפע הספרים שהיו בספרייתו. אם היינו יכולים לחזור אחורה בזמן ולראות את ספריותיהם של גדולי ישראל בבתייהם – היו מתגלים לנו לבטח דברים מעניינים וחשובים ביותר. איזה ספרים הם החזיקו? במה השתמשו במיוחד? איזו מהדורה של ספר פלוני עמדה לפניהם? שלא לדבר על ההערות שנרשמו בגליונות הספרים, סוגה מיוחדת בפני עצמה שהולידה ספרות רחבה מאוד. הגהות רבות המוכרות לנו, כגון הגהות רבי בצלאל אשכנזי לסדר קדשים, הגהות הב"ח, הגר"א, ועוד – אינן למעשה אלא ליקוט מתוך הערות שנרשמו בגליונות הספר.

ואם בכל גדול בישראל כך, הרי כל שכן וקל וחומר כשמדובר באוצר הספרים של מרן ה'בית יוסף'. מחבר היצירה שהוא עצמו מעיד עליה בהקדמתו: "והסכמתי לחבר ספר כולל את כל הדינים הנוהגים בביאור שרשיהם ומוצאיהם מהגמרא, עם כל חילוקי סברות הפוסקים – איש לא נעדר".

כדי להשיג מטרת ענק כזו ולדאוג ש'איש לא יעדר' צריך היה מרן הב"י לרכז תחת ידו ספריה שתכיל את כל חיבוריהם של הפוסקים עד דורו – בקשת רחבה בכל מקצועות היהדות. לא הרי ספרים שעוסקים בהלכות אורח חיים ויורה דעה, כהרי ספרים שעוסקים בחושן משפט, ולא הרי אלו ואלו כהרי ספרים העוסקים בהלכות אבן העזר. כדי לערוך חיבור העוסק בכל ענפי התורה – צריך ספריה גדולה ביותר בהקיפה.

נוסף כבדרך אגב, שחיבור 'כסף משנה' על הרמב"ם – אף הוא חיבור ענק שמטרתו חשיפת מקורותיהם העלומים של פסקי הרמב"ם הלוקחים משני התלמודים ומהתוספתא, הספרי, הספרא, ועוד מדרשים ידועים ושאינם ידועים. חיבור זה הצריך מדור נוסף בספרייה, שכן הרמב"ם עוסק בהלכות קדשים וטהרות, הלכות שלא נכללו ברי"ף ובעקבותיו ברא"ש, טור, ושאר הפוסקים.

כך גם עם החיבור המקיף 'כללי הגמרא' הכולל קרוב לשמונה מאות כללים ויסודות בתלמוד בבלי. חיבור שונה לגמרי במהותו מחיבורי 'בית יוסף' ו'כסף משנה' ומצריך ספרים אחרים כמו כללי התלמוד של רבי שמואל הנגיד, או 'דרכי הגמרא' של רבי יצחק קנפנטון, או הספר שעליו בנה מרן הב"י את חיבורו: 'הליכות עולם' של רבי ישועה הלוי מארץ תלמסאן.

את כל זאת ערך רבי יוסף קארו בצפת שבארץ ישראל – ובתנאים של פעם. כשכל ספר היה יקר המציאות, ולא הודפס ונמכר באלפי עותקים. שלא לדבר על מאגרים אלקטרוניים המגישים כל מילה

מבוקשת על אתר. ואכן, גדולי זמנו של רבי יוסף קארו עמדו משתאים על היקף ספרייתו וספריו, וכך כותב המהרש"ל בהקדמתו ל"ים של שלמה":

חדש מקרוב בא לידינו ספר וחבור שעשה מהר"י קארו על הטורים, והראה כמה חדושים מספרים קדמונים שלא היה בידיהם בימים שעברו, ותשובות נכריות (= לא מוכרות), וחדושים אשר נמצאו בכל הספרים, ולא חסר מכל אשר עלה במחשבה לפניו.

כיוצא בזאת כותב רבי חיים ב"ר בצלאל מפרידברג, אחי המהר"ל מפראג, כשהוא מתאר בהקדמתו לספר 'ויכוח מים חיים' (מהדורת אמשטרדם תע"ב אות ד) את מעמדו של החיבור 'בית יוסף' בעיני העם: "כי לב העם נוטה מאוד אחרי הספרים החדשים אשר מקרוב נדפסים ונעשים, לעשות אותם לעיקר יותר משאר ספרי הקדמונים, באמרם כי הספרים החדשים שקולים כנגד כל הספרים, כי בכלל דבריהם דברי כל הפוסקים קדמונים עד שקיימו וקבלו עליהם להחזיק בהם לבד. ויתר דברי כל הפוסקים בעינים כנטול דמיון... כי אחר שכבר נשלמה התורה ע"ח חבורו הגדול של הקאר"ו יצ"ו, מעתה ראוי שלא יהיה רק עיקר הלימוד רק בספרו הגדול המשלים התורה, ולא שנחזור להטריד מחשבתנו ברבוי שאר הספרים".

רבי חיים אמנם כותב נגד המגמה הזאת, ומדגיש שהספרים האחרונים אינם תחליף לקודמים, מכל מקום מתוך דבריו למדים אנו מה היה מעמדו של ה'בית יוסף' ממש בתחילת התפשטות חיבורו בתפוצות ישראל.

החפץ ללמוד ולהבין את מפעלו של מרן הב"י אינו יכול להתעלם ממקורות יניקתו. חובה עליו להכיר את אוצר הספרים שעמד לרשותו כדי לעמוד על התשתית ששימשה אותו במלאכתו, ממנה ניזון, ועמה למד והתעמק. באלו ספרים למד כשעסק בסוגיות מסוגיות שונות, איזה מהם קירב וסמך על דעתם וסברתם, ואיזה מהם ריחק. איזה נוסח של הספר עמד לפניו, האם בכתב יד? או שמא ספר שכבר הודפס.

ואכן, רבי יוסף קארו עצמו הכיר בצורך לפרט בהקדמתו רשימה [חלקית מאוד] של הספרים בהם למד ומהם הכניס ביתה יוסף. והוא כותב בהקדמתו המודפסת בתחילת טור אורח חיים: "נמצא שמי שיהיה ספר זה לפניו, יהיו סדורים לפניו דברי התלמוד עם פירוש רש"י והתוספות והר"ן ופסקי הרי"ף והרא"ש והמרדכי והרמב"ם והגהותיו (= הגהות מיימוניות) ומגיד משנה ורבינו ירוחם וספר התרומה ושבלי הלקט והרוקח ושערי דורא וספר התשב"ץ וספר העיטור ונמקי יוסף וסמ"ג וסמ"ק וארחות חיים ותורת הבית והגהות אשירי וספר המנהיג והאגור וספר בעלי הנפש להראב"ד ותשובות הרא"ש והרשב"א וכו' וכו'". מתוך עיון בדבריו אפשר לראות שהוא החזיק ברשותו ספרים לכל מקצועות התורה: מפרשי תורה שבכתב – ראשונים ואחרונים, כל ספרי היסוד של חז"ל: שני התלמודים, תוספתא, מדרשי הלכה, כמות עצומה של קבצי תשובות הגאונים ושל הראשונים, ספרי קבלה ומוסר, ספרי דקדוק ובלשנות, ועוד ועוד. כשחלק גדול מהם – אולי כמחצית, היו ספרים כתובי יד ולא ספרים מודפסים. כפי שמציין גם החיד"א בשם הגדולים (חלק א', מערכת ש אות יט, ד"ה והרבה גדולים) כי מרן הב"י מצטט "הרבה תשובות הרשב"א דליתנהו בדפוס", ובספרו מחזיק ברכה (יו"ד סי' פז סק"ח סוד"ה הדרן): "זה מפורסם דאשתכחו באמתחיה דמרן ז"ל רוב ספרי הראשונים כתב יד כידוע".

כמובן שבירור יריעה זו בכל היקפה מצריך ספר עב כרס, אולם אנו נשתדל לטעום ולהריח את הענין בהבאת כמה דוגמאות מפתרונות שמצאו חכמים לחידות שונות בחיבוריו של מרן – על ידי שהוכיחו מהו הספר שעמד לפניו, או לא עמד. ולעתים – מהי המהדורה שעמדה לפניו. כמובן שמלאכה עריכת חיבור כגון זה נמשכת שנים רבות, ומן הסתם הלכה ספרייתו וגדלה לאורך השנים שחלפו בזמן עריכת החיבור [כמו כן, מן הסתם היו ספרים שאבדו או היו ברשותו רק לזמן קצר]. ואלו לא היו שנים מעטות, כפי שכותב רבינו עצמו (סוף ב"י לחושן משפט): "התחלתי באנדרינופיל"י שנת רפ"ב, והשלמתי בעיר צפת אשר בגליל העליון תוב"ב ביום ד' י"א לאלול שנת פ"ק אור, ונתעסקתי עוד

בהגהתו ובמהדורא תניינא עד שנת ד'ש"ש. כלומר: במשך עשרים שנה נערך החיבור – משנת רפ"ב עד שנת ש"ב, ועוד שנים עשרה שנה בהגהה ובמהדורה תניינא.

זה ההסבר לעובדה שלעיתים מוצאים שהוא כותב 'אחר זמן בא לידי ספר פלוני', ומאידך יש מקומות שהוא מתעלם מן הספר הנ"ל. הסיבה היא כמובן שכשעסק בכתבת אותה הסוגיא עדיין לא היה הספר לפניו, וכדומה.

דוגמא יפה היא מחלוקת ה'בית דוד' וה'יד מלאכי' האם הספר 'כללי הגמרא' נתחבר על ידי מרן הב"י לאחר שגמר את חיבורו על הטור ואת השלחן ערוך, או שמא קדם חיבור זה לחיבוריו הגדולים. כמובן שבחינת הספרים המצוטטים ב'כללי הגמרא' לעומת אלו המצוטטים בבית יוסף – תסייע בקביעה איזה חיבור קדם.

העיסוק בשאלת הספרים שעמדו לפי רבי יוסף קארו התעורר מיד בדורו לאחר שספריו הודפסו. הרמ"א בהקדמתו ל'דרכי משה' מציין שאחת הסיבות שהביאו אותו לחיבור ה'דרכי משה' הם ההשמטות שבבית יוסף, ומביא כדוגמא את העובדה שרבי יוסף קארו לא הביא את תשובות מהר"י וויל, ואת 'איסור והיתר הארוך', וקובע 'והמחבר לא ראה מימיו'. או ליתר דיוק, כפי שמציין החיד"א (ברכי יוסף, חושן משפט, יב ס"ק יט): "ידוע דלא נזכר מהר"י וויל בדברי מרן בבית יוסף אלא מיעוטא דמיעוטא, דאף דנדפס שנת ש"ט – נראה דלא נתפשט הרבה קודם הב"י, דבמקומות מועטים הוזכר". אכן, כפי שהבאנו גמר מרן הב"י את ספרו בשנת ש"ב, כך שלגבי זמן חיבור הספר צדקו דברי הרמ"א שמרן לא ראה את שו"ת מהר"י וויל, וכנראה רק בסוף שנות ההגהה (ש"ב – שי"ד) הגיע לידו עותק והוא שילב ממנו פה ושם בחיבורו.

הראשון – כמובן – שהניף ידו לברר ענין זה באופן יסודי הוא החיד"א במקומות רבים הפזורים בספריו הנודעים. בדורנו עוסק בזה במיוחד הגרי"ח סופר שליט"א הידוע בגאונותו ובהיקף ידיעותיו המפליאות.

מהדורת הטור שעמדה לפני מרן

כמדומה שהדבר הראשון הדורש בירור הוא מהי מהדורת הטור שעמדה לפני מרן ה'בית יוסף'. ההנחה המקובלת היא שהמהדורה שלפניו היתה מהדורת שונצינו משנת ר"ן שהיתה מהדורה איטלקית, וזו לא היתה המהדורה הראשונה של הטור. מהדורת שונצינו היתה כבר נגועה בתיקוני צנזורה פנימיים, כלומר: המדפיסים עצמם חששו להדפיס כצורתן הלכות מסויימות, בעיקר אלו העוסקות בהבדלים בין יהודי לגוי בכל הנוגע לדיני ממונות, ולכן הדפיסום בשינויים. כך למשל בחושן משפט בתחילת סימן רס"ו: הנוסח שבמהדורות הצילום הנפוצות של מהדורת וורשא הוא 'אבידת כותים היתה מותרת'. נוסח זה הוא כבר נוסח מעובד של מדפיסי ורשה שהפכו במקרים רבים את הגוי לכותי, ואף הוסיפו את המילה 'היתה' כדי שיהיה נשמע שההלכה אינה רלוונטית בימינו

[כבר כתבנו בספר 'משונצינו ועד וילנא', כי ה'פנטט' של הוספת 'היה' או 'היתה' הוא מבית מדרשם של מדפיסי וילנא וורשה, כמו בביטוי המפורסם 'הפקר בית דין הפקר'; במסכת יבמות (פט): ובגיטין (לו:) וכן בעשרות מקומות ברש"י בתוספות ובספרי שו"ת למיניהם מופיע המשפט 'הפקר בית דין היה הפקר'. הלשון נראה משונה קצת: מה פירוש 'היה הפקר', וכי היום איננו הפקר? עיון קל בדפוס ונציה יראה מיד כי המלה 'היה' היא כמובן הוספה של מדפיסי וילנא, כדי להדגיש שהיום אין כח ביד בית דין של ישראל להפקיע ממון מיד בעליו. תיקון בוטה יותר מופיע בפירוש רד"ק ליהושע יט נא: "ורז"ל סמכו בזה הפסוק להפקר בית דין **שהיו בא"י** הפקר"! נאום מקראות גדולות מהדורת ורשא].

הרעיון של 'אבידת כותים היתה מותרת' הוא כאמור של מהדורת ורשא, אך כבר במהדורת שונצינו משנת ר"ן הודפס 'אבידת **עובדי ע"ז** מותרת', וזאת למעלה **משישים** שנה לפני פרץ הצנזורה בשנת שי"ד!

כמו כן מושמט במהדורה זו של ורשה קטע של ה'בית יוסף' הכותב בזה הלשון: ומילתא דפשיטא שכל הגוים שוים בזה בין עובדי עבודה זרה בין שאינם עובדים, דהא לא אחיך נינהו, ורבינו שכתב 'עובדי עבודה זרה' - לאו דוקא. ואיפשר דמשום דבארץ אדום היו המינים מבאישים ריחם של ישראל בעיני המלכים מדין זה וכיוצא בו, וחכמי ישראל היו משיבים דלא נאמרו דברים הללו אלא בגוים שבזמן חכמי התלמוד שהיו עובדי הצלמים ולא היו מודים בבורא עולם, ולהם קראו עובדי עבודה זרה, אבל גוים שבזמן הזה שמודים בבורא עולם אינם בכלל עובדי עבודה זרה לענין דין זה וכיוצא בו. ועוד יש לומר דנקט האי לישנא לכלול ישראל שהוא עובד עבודה זרה שאבידתו מותרת כמו של גוי. [הקטע הנ"ל הוחזר למקומו במהדורות הטור החדשות].

מדהים! לפני ה'בית יוסף' עצמו עמד כבר טור מצונזר, והוא מפלפל בכוונת הטור מדוע כתב 'עובדי עבודה זרה'. בעוד שבמהדורת פייבי די סאקו (רל"ה) הנוסח הוא 'אבידת גוי מותרת'. והב"ח אכן מתמצת את הדברים במילה אחת: 'אבידת גוי מותרת, כן צריך לומר'. ההסבר פשוט: ה'בית יוסף' נולד בשנת רמ"ח ונפטר בשנת של"ה - לא זמן רב לאחר התחלת הצנזורה, אם היתה לפניו מהדורת ש"ס מודפסת - היתה זו מהדורת שונצינו או ונציה שעדיין לא סבלה כלל מיד הצנזורה. הרעיון שמדפיסים ישלחו יד בספרים וישנו את דברי המחבר מחמת הפחד - לא היה עדיין מפורסם כלל וכלל [למרות שבפועל עשו זאת במקרים בודדים כמבואר לעיל] לכן, אם היה כתוב 'עובדי עבודה זרה', ההשערה המסתברת היתה שאלו הם דברי המחבר עצמו. שהרי בשאר מקומות לא הפכו את הגוי ל'עובד עבודה זרה'. אבל הב"ח שנולד בשנת שכ"א ונפטר בשנת ת' - היה מודע כבר היטב לתיקוני הצנזורה.

דוגמא נוספת: בטור (חו"מ רמט) כתוב "אסור ליתן מתנת חנם לעובד עבודת כוכבים אבל מותר ליתן לגר תושב שהרי מצוה להחיותו". ה'בית יוסף' על אתר מעיר: "מה שכתב רבינו אסור ליתן מתנת חנם לעובד עבודה זרה - לאו לאפוקי ישמעאלים, אלא לאפוקי גר תושב" כלומר: אל תלמד מדברי הטור שלישמעאלים מותר לתת כי אינם עובדי עבודה זרה - כי לא בא הטור אלא למעט גר תושב שמותר לתת לו מתנת חנם, כפי שהוא כותב בפירוש.

ושוב: במהדורת פייבי די סאקו היה כתוב 'לגוי', מה שעושה את הערת הביאור למיותרת, אלא שלפני מרן הב"י כבר עמד נוסח מצונזר שהצריכו להאריך ולבאר. [אגב, גם כאן הב"ח מודע לכך שאלו הם תיקונים שנעשו מפחד המלכות, אלא שאירע לו לב"ח מה שאירע לדברי הטור עצמם, במהדורת ורשא קוצצו דבריו באכזריות, וכדי לראותם בשלמות צריך להסתכל במהדורת הטור השלם].

התוספות של הבית יוסף

אחד הענינים התמוהים וטעוני הבירור הוא נוסח התוספות שעמד לפני מרן הב"י. יש והוא מביא את דברי בעלי התוספות מתוך ציטוט משאר הראשונים, אע"פ שהם לפנינו בתוספות. או שהוא מביא את שיטתם של רוב הראשונים ואינו מזכיר כלל את שיטת התוספות, לפעמים הוא מביא קושיות וחידושים שלאור דברי התוספות אינם קשים כלל. כל זה הביא את הגאון רבי יעקב שור זצ"ל רבה של קיטוב לידי השערה שלפני מרן לא היו תוספות על רוב הש"ס. רבי יעקב שור היה גאון אדיר, והוא עורם ראיות על גבי ראיות מהסוג הזה. רק כדי להתרשם נצטט כלשונו קטע מספרו 'בעי חיי' (על רבינו בחיי על התורה) פרשת פנחס עמ' צא:

"ראיתי למרן הבית יוסף ביורה דעה סי' שעב שהביא בשם היראים דסובר דמת עכו"ם גם במגע ומשא אינו מטמא, ושלא כדעת הרמב"ם דמת עכו"ם במגע מיהו מטמא. ומ"מ חידוש על מרן שלא הביא דברי התוספות בנזיר ד' ע"ב שסברו להדיא דבמגע ובמשא מטמא גם מת עכו"ם. וגם זה לעד להשערה שהשערתי בעצמי כי מר"ן ז"ל לא היה לו תוספות על רוב הש"ס [וכה"ג כתב בשו"ת מעיל צדקה על הריב"ש].

והסיבה לזה יען שבימיו שהיה עדיין זמן קצר מעת שהחל מלאכת הדפוס, לא היו התוספות נדפסים עוד סביב הש"ס והיו נדפסים בכרכים מיוחדים לעצמם, כמו חידושי הרשב"א והריטב"א, ולא היו לו החידושי תוספות כולם.

ויש לי ראיות ברורות לזה, שהרי בכס"מ פ"ה מהלכות איסורי מזבח הי"א כתב וז"ל: 'ונראה שרבינו היה גורס 'וכן לדלי', וכן גורס הר"ן, וכתב בסמ"ג שכן גורס הריב"א, עד כאן. ובאמת הוא מפורש בתוספות מנחות כ"א שם במקומו ובתוספות חולין י"ד.

וכן בבית יוסף יורה דעה סי' נ כתב: 'וכתב הרשב"א שכן הוא ג"כ דעת התוספות', ע"כ. הרי שהוצרך להביא בשם הרשב"א שדעת התוספות הוא כן, הגם שהוא מפורש בתוספות שם במקומו בדף נ"ד.

וגם בכסף משנה פ"ג מהלכות שבועות הלכה ז' כתב לחדש דאף על גב דקיימא לן כרבי יוחנן דחצי שיעור אסור מן התורה - מ"מ אינו מושבע ועומד על חצי שיעור מהר סיני, ע"ש. ובאמת מפורש הוא בתוספות שם בשבועות כג ע"ב בד"ה דאוקי...

וכל זה יעיד נאמנה להשערה הנזכרת [שלא עמדו התוספות כצורתם לפני מרן הב"י]. ועל כן אין להתפלא על מרן אם נמצא שדבריו הם היפך דברי התוספות, או שמחדש ורמי מה דמבואר בתוספות, יען שהיו חסירים לו התוספות על רוב הש"ס, כדכתיבנא".

קושיותיו של רבי יעקב שור צריכות נגר ובר נגר לפרקן, ואפשר להוסיף עליהן עוד. דוגמא: בב"י או"ח (סי' קעד) מובאים דברי התוספות (ברכות מא: ד"ה ה"ג) שאין הלכה כדעת רבי חייא שברכת היין פוטרת כל מיני משקין. אחרי כן ממשיך הב"י ומביא בשם הרשב"א (שם ד"ה אי הכי) שכל הדיון בשאלה זו אם יין פוטר כל מיני משקין אינו במשקים הבאים בתוך הסעודה כי אלו ממילא אינם טעונים ברכה כלל בפני עצמם, אלא מדובר במקרה של אדם שהחליט לשתות יין ומשקין נוספים שלא בתוך הסעודה.

הפלא הוא שהדברים אותם מצטט הב"י בשם הרשב"א נמצאים בתוספות שבשם הביא הב"י שאין הלכה כרבי חייא. ומדוע את החלק הזה הזכיר בשם הרשב"א ולא בשם? נראה אפוא שאת דברי התוספות ראה הב"י בכלי שני, ובמקורם. ושם לא הובא אלא מה שכתבו שאין הלכה כרבי חייא.

מכל מקום המסקנא שאליה הגיע ר"י שור תמוהה מאוד: מרן עצמו כותב בהקדמתו כי מי שילמד בספרו "יהיו סדורים לפניו דברי התלמוד עם פירוש רש"י והתוספות". גם השערותיו כי "מעת שהחל מלאכת הדפוס, לא היו התוספות נדפסים עוד סביב הש"ס והיו נדפסים בכרכים מיוחדים לעצמם" – תמוהה מאוד. התוספות לא נדפסו מעולם בספרים בפני עצמם. הפעם הראשונה שהם הודפסו היה על הגליון של הש"ס במהדורת משפחת שונצינו שהתחילו את הדפסתם בשנת רמ"ד (מרן הב"י נולד בשנת רמ"ח). במהדורה זו אמנם לא הודפס כל הש"ס אלא רובו. אבל בשנת רפ"ב שבה התחיל מרן את חיבורו – הודפסה בונציה מהדורת ש"ס שלמה על ידי דניאל בומברג, מהדורה זו, שהיא מהדורת ונציה המפורסמת, היתה נפוצה ביותר בכל רחבי העולם היהודי ועותקים רבים מאוד שרדו ממנה עד ימינו. כך שכמעט לא יתכן כי לפני מרן לא היו התוספות. דבר זה יצריך אותנו לומר שה'בית יוסף' למד את הש"ס מתוך כתבי יד ולא מתוך מהדורת התלמוד המודפסת. קשה מאוד להניח שאל אוצר ספרים כמותו לא הגיעה מהדורת הש"ס המודפסת, לפחות זו של ונציה.

ה'מרדכי' של ה'בית יוסף'

דוגמא יפה ומעניינת היא קושייתו של ה'אליה רבה' אודות ציטוט של ה'מרדכי' בחיבורו של מרן. בבית יוסף (אורח חיים סוף סימן רמו): "כתוב בהגהות מרדכי פ"ק דשבת (סי' תנב) בשם ספר המצות שאם אמר בהמתי קנויה לך מותר". על זה תמה האליה רבה (שם סקי"א): 'וצריך עיון, דעיינתי בהגהות מרדכי גופיה פרק קמא דשבת שכתב מתחלה דבבהמה אין מועיל הפקר, וסיים – כ"כ בסמ"ג,

ומיהו אם אמר בהמתי קנויה לך מותרת. ע"כ. מבואר שזה דברי עצמו הן, וכן עיינתי בסמ"ג ולא מצאתיו'.

נצטט את לשון הגהות המרדכי הנ"ל: "ואפילו לב"ש דאמרי בתלמודא שמועיל הפקר בשביתת כלים - זהו דוקא שאי אפשר בלא הם, כגון נר הדולק בשבת וקדירה על גבי כירה, אבל לא בשאר כלים - ק"ו בבהמה שלא יועיל. כן כתב בספר המצות בשם רבינו שמשון משאנץ. ומיהו אם אמר בהמתי קנויה לך מותרת..." , לכאורה דברי האליה רבה נכונים, ומן התימה על הבית יוסף. אך במדור 'הגהות והערות' שבטור השלם כתוב כי נוסח הגהות מרדכי שהיה לפני הבית יוסף היה של דפוס ראשון (ריווא די טרינטו שי"ט), ושם הפיסוק הוא כך: "...אבל לא בשאר כלים ק"ו בבהמה שלא יועיל כן. כתב בספר המצות בשם רבינו שמשון משאנץ ומיהו אם אמר בהמתי קנויה לך מותרת...".

נקודה אחת - וזה כל ההבדל! בדפוס ראשון מפרידים הנקודה והרווח בין המלה 'כן' ובין המשפט 'כתב בספר המצות' וגורמים לכך שהמשפט הזה משתייך לאחריו: 'כתב בספר המצות בשם רבינו שמשון משאנץ: ומיהו אם אמר בהמתי קנויה לך - מותרת'.

ולא זו בלבד, אלא שדברי המרדכי עצמו [לא 'הגהות מרדכי' שאותן ציטט הבית יוסף' והן נמצאות לאחר המרדכי] מוכיחים כנוסחא הנמצאת בדפוס די טרינטו, שכן בסוף סימן רמז כתוב במרדכי בזה הלשון: "וכתוב בספר המצות בשם רבינו שמשון משנץ ומיהו אם אמר ליה בהמתי קנויה לך מותר", כאן מדובר בתחילת קטע, וברור שהפתיח 'וכתוב בספר המצות' הוא הקדמה למשפט 'ומיהו אם אמר'. יש להתבונן מדוע הביא מרן הב"י את ההגהות בעוד שיכל להביא את דברי המרדכי, אבל מכל מקום נוסחתו ברורה. ובאשר לתמיהת ה'אליה רבה' שדברים כאלו לא נמצאים בסמ"ג - שמא אף כאן חסרים אנו דברים בספר הסמ"ג הנדפס.

המשך בפרק הבא בעז"ה